

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
IX. Dizi — Sa. 10^b

X. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA : 22-26 Eylül 1986

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

III. Cilt

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 1

ANADOLU'DA XIII-XV. YÜZYILDA MÜSLİM-GAYRİ MÜSLİM DİNÎ ETKİLEŞİMLER VE SAİNT GEORGES (AYA YORĞI-HAGİOS GEORGIOS) KÜLTÜ

AHMET YAŞAR OCAK

Anadolu'nun türkleşmesi ve islâmlaşması meselesi, asrımızın başından beri, F. Babinger, F.W. Hasluck, F. Köprülü, A. Gölpınarlı, O. Turan ve S. Vryonis gibi ilim adamlarını meşgul eden, dikkate değer, çok verimli bir araştırma sâhası olmuştur. Bununla beraber, konunun araştırılıp aydınlatılacak hâlâ pek çok meselesi bulunduğu mâlumdur. Bunlardan birini de, Anadolu'ya Türkler'in yerleşmesiyle birlikte başlayan islâmlaşma sürecinde evliyâ kültürlerinin rolü, yeri ve önemi meselesi teşkil eder.

F. Köprülü'nün bazı yazılarında yer alan bir kısım tesbitler istisnâ edilirse, Hasluck bu meseleyle münhasıran ve sistemli bir şekilde uğraşan ilk ve hemen hemen de tek âlim olmuştur denebilir. Ötekileri icabettikçe bu meseleye temasta bulunmuşlardır. Hasluck'un meşhur *Christianity and Islam under the Sultans* (Oxford 1929) adlı iki ciltlik kitabı ve R. Hulûsi tarafından dilimize *Bektaşîlik Tedkikleri* (İstanbul 1928) nâmıyla çevrilen makaleleri bu konuda hâlâ en başta gelen kaynak eserlerdendir. S. Vryonis de, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor* (Berkeley 1971) adlı tanınmış eserinde, Anadolu'da müslüman Türkler ve hıristiyan ahâli arasında ortak bazı evliyâ kültürlerine önemli bir yer ayırmıştır. İşte burada, bu ortak evliyâ kültürlerinden, önemi itibariyle biraz daha fazla dikkate değer görünen Saint Georges, yani Aya Yorgi yahut Hagios Georgios kültü ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu kültün, belki de, İslâmiyet'in Arap yarımadasının dışına çıkarak Süriye, Irak ve Mısır mıntıkalarına yerleşmeğe başladığı ilk devirlerden itibaren müslüman halklar arasında yer bulabilen, islâmleştirilmiş en eski hıristiyan kültürlerinden biri olduğu düşünülebilir.

Saint Georges, doğu ve batı Hıristiyanlık dünyasında hemen hemen başka hiç bir azize nasip olmayan büyük bir şöhrete sahiptir. Eski hıris-

tiyan hajiograflar, bu azize ciltler dolusu yazılar tahsis etmişlerdir. Çağdaş hajiograflar (aziz bilimciler) ise, III. asırda Kudüs havâlisi ve Anadolu'da yaşadığı ileri sürülen ve bir *martyr* kabul edilen bu azizin yığınlar meydana getiren menkabeleri üzerinde ciddi değerli araştırmalar yapmışlar; bir kısmı onun gerçekte yaşamadığı sonucuna varırken bir kısmı da tam tersi bir kanaate ulaşmıştır. Papalık makamı ise, 1969 yılında yayımladığı bir bildiri ile hakikatte Saint Georges diye bir azizin yaşamadığını ilân etmişse de, bunun pratikte fazla bir tesiri olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü esas olan, Saint Georges'un tarihî bir şahsiyet olup olmadığı değil, halk arasında adı etrafında yüzyıllarca gelişip güçlenen bir menkabeler külliyyatının ve buna bağlı olarak IV. yüzyıldan beri teşekkül eden son derece yaygın ve kuvvetli bir kültün mevcudiyetidir. Üstelik bizim açımızdan önemli olan, bu kültün nisbeten erken devirlerden itibaren Mısır, Sûriye, Irak ve Anadolu, hattâ Balkanlar'da müslüman halk inançlarına nüfûzudur.

Hıristiyan dünyasında daha IV. asrın başlarından itibaren, I. Konstantinos'un (306-337) münhasıran Saint Georges kültüne resmîyet kazandırdığı görülüyor. Papa Büyük Gregoire (590-604) ise, Roma'da onun adına bir kilise inşâ ettirmiştir. Ananeye göre, Roma ordusunda bir general olduğundan, orta çağlarda bilhassa askerî zümreler tarafından takdis olunmuş, Haçlı orduları kendisini hâmi kabul etmişlerdir. Nitekim günümüzde bile Yunan ordusu Saint Georges'u aynı şekilde önemle takdis etmektedir. Hattâ 1974 Kıbrıs harekâtı sırasında ele geçirilen, üzerinde bu azizin at üzerinde, mızrakla ejderha öldüren bir tasviri yer alan bir flama hâlen İstanbul'da Askerî Müze'de bulunmaktadır.

An'ane Saint Georges'u iki ayrı mıntakada yaşamış kabul ediyor. Buna göre de hayat hikâyesi farklılık arz etmektedir. Birinci mıntaka Kudüs havâlisi, ikincisi Anadolu'da eski Kapadokya bölgesidir. Araştırmacılar bu konuda muhtelif fikirler ileri sürerlerse de burada bunların tafsilâtına girilmeyecektir.

Saint Georges'u birinci mıntakada yaşamış kabul eden kaynaklara göre, kendisi Kudüs yakınlarında Lydda'da doğmuş olup imparator Diokletianus zamanında yaşamıştır. Saint Georges bu zatın doğu eyâletleri vâlisi Dakyanus'u, Hz. İsa'nın dinini kabule dâvet etmiş, fakat şiddetle reddolunarak ağır işkencelere tâbi tutulmak sûretiyle öldürülmüştür. Bu

hikâye, pek çok kerâmet (*miracle*) unsurlarıyla süslenmiş olarak eski koleksiyonlarda genişçe anlatır. Rivâyete göre, imparatorun türlü işkencelerle öldürttüğü aziz, tam üç defa yeniden dirilir ve dâvetini tekrarlar. Ancak dördüncü seferinde Allah'ın emriyle ölümü kabullenir.

Bu hikâye, daha doğrusu menkabe, Dakyanus'un adına varıncaya kadar, İslâm kaynaklarında aynen nakledilmiştir. Bu da onun sözlü ve yazılı hıristiyan rivâyetlerine dayandığını açıkça gösteriyor. Meselâ İbn Kuteybe, Taberî, Mes'ûdî vb. tarihçi ve müellifler eserlerinde bu menkabeye dair sayfalar dolusu tafsilat verirler. Söz konusu kaynaklarda Saint Georges, *Cercis*, *Circis* yahut *Curcis Nebî Aleyhisselâm* tarzında zikredilir. İslâmîleştirilmiş menkalelerinin, halk arasından toplanmak ve hıristiyan rivâyetlerden alınıp zenginleştirilmek sûretiyle en geniş bir şekilde yer aldığı kaynak, Sâlebî'nin *el-Arâis* adıyla da bilinen meşhur *Kasasu'l-Enbiyâ* (Kahire 1308)'sıdır.

Bu menkabelerin hıristiyan kaynaklardakiler ile mukayesesi ve tahlilini, bu zatın bu derece benimsenmesinin sebebi olarak en başta, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki *eyyâm-ı fetret* denilen peygambersiz geçen ara devrede yaşamış ve Hz. İsa'nın şerîfatı ile amel etmiş biri olarak düşünölmüş bulunması olduğunu gösteriyor. *Cercis Nebî*'nin Musul'da bulunduğuna inanılan bir mezarının, çok erkenden müslüman halk arasında bir ziyâret mahalli hüviyetini kazandığı anlaşılıyor. *Kitabu'z-Ziyârat* müellifi el-Herevî, seyyah İbn Battuta ve ve *el-Hutat* müellifi Makrîzî bu ziyâretgâhtan saygı ile bahsederler. Öyleki, zamanla bu mezar etrafında bir vakıf tesis edilmiş olup Osmanlı devrinde *Cercis Nebî Evkaftı* adıyla zikredilen bu vakfın, hatırı sayılır, zengin bir vakıf olduğu, Başbakanlık Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi vesikalarından anlaşılmaktadır.

Saint Georges'u eski Kapadokya'ya yerleştiren kaynakların verdiği mâlumata gelince, bu, birinci mıntakaya ait menkabelere ilgi çekici daha başkalarını ekler, ki en tanınmış, putperest bir kralın kızını ejderhadan kurtararak tebeasıyla birlikte onu hıristiyan yapmasını anlatandır. Bu pek meşhur menkabe, doğu ve batı hıristiyan ikonografisinde bol miktarda yer tutar. Saint Georges, çoğu zaman beyaz atı üzerinde, nâdiren yaya olarak, elinde mızrağıyla ejderhayı öldürürken tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerin çoğu da Rafael gibi ressamalara aittir.

Söz konusu ikinci grup kaynaklara göre Saint Georges, Kapadokyalı olup Diokletianus zamanında yaşamış bir askerdir. Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı için İznik'te başı kesilerek öldürülmüştür. Ölüm tarihi olarak jülyen takvimine göre 23 Nisan 303 kabul edilmekte ve bu yüzyıllardan beri kutlanmaktadır ki, bizde *Hidrellez* de aynı güne tesadüf eder.

İşte müslüman Türkler'in, Anadolu'ya geldikleri zaman Saint Georges, yahut Aya Yorgi kültü ile alâkaları burada başlıyor. Müslüman Anadolu Türkleri onu *Cercis Nebî* olarak da kabul etmekle beraber, daha çok Hızır-İlyas'la özdeşleştirdiler ve zamanla bütün fethedilen arazilerde Aya Yorgi kilise ve manastırları *Hızır-İlyas makamı* olarak takdis ve 23 Nisan (6 Mayıs) da *Hidrellez* günü olarak kutlanmaya başladı. Bunun nasıl gerçekleştiğine dair daha önce başka bir yerde tafsilat verildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Yalnız, Saint Georges'un "*beyaz atlı, savaşçı ve ejderha öldüren bir aziz*" oluşunun bu özdeşleştirmede en önemli araç olduğuna bir kere daha dikkat çekmekle yetinilecektir.

Türkler'e hiç yabancı gelmeyen bu vasıflar, ve özellikle ejderha menkabesi sâyesinde Saint Georges sırf Hızır-İlyasla özdeşleştirmekle kalmadı; münhasıran heterodoks dervişler, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu, XV. yüzyıldan itibaren de Rumeli fetihleri esnâsında Saint Georges'un bu niteliklerinden faydalandılar ve onu kendi atlı savaşçı şeyhleriyle özdeşleştirdiler. Kaynaklarımızda bu vâkıanın tipik misalleri hiç de az değildir. İlgî çekici bir kaç örnek olarak Amasya ve Mecidözü'nde Baba İlyas-ı Horasânî'nin; Sulucakaraöyük'te Hacı Bektaş'ın; Rumeli'de Dobruca'da Sarı Saktık'ın nihayet Üsküp civarında Karaca Ahmed Sultan'ın Saint Georges'la aynı şahsiyet kabul edildiklerini söylemeliyiz. Bu şahısların türbelerinin hem müslüman ahali hem de yerli hıristiyanlar tarafından ziyâret ve takdis olunduklarını, gerek yerli gerekse yabancı kaynaklar sâyesinde tesbit edebiliyoruz. Bilhassa Evliyâ Çelebi Sarı Saltık'a tahsis ettiği sayfalarda bu özdeşleşmenin çarpıcı örneğini verir. Biliindiği üzere, adları geçen Baba İlyas, Karaca Ahmed ve Sarı Saltık, "*beyaz atlı, savaşçı, ejderha öldüren velîlerdir*."

Bu tür özdeşleştirmelerden hiç şüphesiz, her iki şahsiyete, yani müslüman ve hıristiyan velîsine ait menkabelerin birliklerine karışması neticesinde, aynı ziyâretgâhın müslüman ve hıristiyan halk arasında müştereken takdisi hâdisesi ortaya çıkıyordu. Hasluck'un gayet yerinde

tesbit ettiği gibi, ilk önceleri müslümanlar o ziyâretgâhı, gizlice müslüman olmuş ama zâhiren hıristiyan bir velîye ait telâkki ediyorlar, hıristiyanlar ise zâhiren müslüman ama hakikatte hıristiyan bir azize ait olduğu inancını besliyorlardı. Böylece bir müddet sonra, iki cemaat aynı şahsiyetin etrafında geliştirdikleri ortak bir kült hâsıl ediyorlardı. Ekseriya bundan kârlı çıkanlar da Türkler oluyordu; zira aradan fazla bir zaman geçmeden ihtidâlar başlıyordu. Zamanla hıristiyan azizin şahsiyeti büsbütün unutuluyor ve yerine Türkler'inki kaim oluyordu.

Nitekim Mecidözü'ndeki Elvan Çelebi tekkesi havâlisindeki Aya Yorgi kültünün Hızır-İlyas ve dolayısıyla Baba İlyas kültüne inkılâbettığı yıllardan bir müddet sonra, XVI. asırda Dernschwam ve Busbecq bu özdeşleştirme hâdisesinin canlı şâhidleri olmuşlardı. Dernschwam, Hızır-İlyas'ın Saint Georges'un arkadaşı olduğunu söylemek zorunda kalıyor, Busbecq ise, dervişlerin Hızır-İlyas diye kendisine Saint Georges'un at üstünde, mızraklı bir resmini gösterdiklerini yazıyordu.

Saint Georges'un daha Dânişmendliler zamanında, eski Kapadokya'da, yani kendi hâkimiyet sâhalarında yaşamış bir aziz olması sebebiyle olsa gerek, müslüman Türkler tarafından benimsendiğinin tarihî bir belgesi, 1161-1169 arasında saltanat süren Dânişmendli hükümdarı Melik Muhammed'in kestirmiş olduğu, hâlen American Numismatic Society'de bulunan gümüş bir sikkedir. Saint Georges'un, elinde mızrak, atı üzerinde bir ejderhayı öldürürken tasvir olunduğu bu sikkenin bir fotoğrafı, S. Vryonis'in yukarda zikredilen kitabında 462-463. sayfalar arasındaki tabloda diğer sikkeler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, gerek Selçuklu devrinde, gerekse Osmanlılar zamanında hiç bir hıristiyan azizinin bu ölçüde halk müslümanlığına maledilip benimsenmediğini söylemek mümkündür. Bunun sebebi de, daha önce de belirtildiği gibi, Saint Georges'un beyaz atlı savaşı bir aziz olarak Türk evliyâ tipine olan sıkı benzerliği olduğu kadar, ejderha menkabeti gibi, benzerleri Türkler arasında çok yaygın bir menkabetinin bulunması olsa gerektir.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA (Metin içinde geçenler dışında):

1. Hippolyte Delehaye, *Les Légendes Grecques des Saint Militaires*, Paris 1909.
2. Hippolyte Delehaye, *Les Légendes Hagiographiques*, Bruxelles 1955, 4.bs.
3. Jacques de Voragine, *La Légende Dorée*, Paris 1960, 2. bs. I. cilt.
4. İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Maarif*, Beyrut 1970, nşr. M. İsmail es-Savi.
5. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Z.K. Ugan-A. Temir, İstanbul 1965, 2.bs., I.cilt.
6. Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, Kahire 1964, nşr. M.Muhsin Abdülhamid, I.cilt.
7. Başbakanlık Arşivi, 9 nolu *Mühimme Defteri*, s.42. 53 nolu *Mühimme Defteri*, s.198.
8. Hans Dernschwam, *Reisebuch*, nşr. F. Babinger, Leipzig 1923.
9. O. Ghiselin Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. H. Cahit Yalçın, İstanbul (tarihsiz).
10. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, İstanbul 1314, 2.cilt.
11. B. Carra de Vaux, "Djirjîş" *El*.
12. Kasım Kufralı, "Circis", *İA*.
13. Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Aşıkpaşa oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", *TM*, XV (1969).